

Shrnutí

Morálka je téma, které je výzvou nejen pro společenské vědy, ale také pro biologii nebo etologii. Je fascinující zkušeností uvědomovat si, jak v neviditelném předivu vztahů na pozadí mezilidských interakcí fungují „síly“, které lidstvu dávají tak veliký rozvojový potenciál. Těžko popiratelným důkazem tohoto potenciálu je vývoj lidstva za posledních deset tisíc let. Na tomto světě dnes žije, přes všechnu bídu, šest miliard lidí. Jim společná snaha o uspokojení svých potřeb je vede nejen ke koexistenci a soutěžení, ale také ke spolupráci a vzájemné pomoci. Tento fakt vyplývající z antropogeneze nelze pominout. Morálka jako socio-bio-psychický jev historicky sloužila společnosti a v jejím rámci také jednotlivci. Je faktorem adaptace jedince stejně jako například inteligence.

Konstrukt Jeana Piageta adaptace jako vzájemné střídání nebo prolínání aktivní asimilace a pasivní akomodace struktur prostředí mentálními strukturami, stejně jako jeho vývojová teorie inteligence, zásadně ovlivnily nejen úvahy o kognitivní determinaci morálního usuzování, ale také například psychoanalyticky laděný přístup Roberta Kegana

Přístupy, které morálku pojednávají jako problém usuzování teoreticky rezignují na komplexní vysvětlení aktivity jedince v sociálním prostředí, a to zejména z hlediska dynamiky interakce v prostředí. V našem přístupu jsme volili jako pojmovou dominantu vysvětlující morálku konstrukt morálního jednání, který integruje jak aktivitu jedince při utváření reprezentace prostředí, tak aktivní působení v tomto prostředí. Přitom zahrnuje dynamický vztah mezi reprezentací a behaviorální aktivitou, a to nejen vzhledem k jejímu bezprostřednímu efektu, ale také k jejím sociálním důsledkům.

Velmi důsledně propracoval tento problém Albert Bandura ve své sociálně – kognitivní teorii. Sociální observace a sebemonitorování poskytují zpětnou vazbu jak o efektivitě jednání, tak o jeho sociálních důsledcích. Centrální organizační a řídicí funkci má v jeho systému struktura sebepojetí, zahrnující specifické obsahy vyjadřující pojetí vlastní účinnosti, které vyjadřují percipovanou i potenciální připravenost zvládnout určitou kategorii úkolů. Velký regulační význam je připisován emocím.

Emoce jsou centrálním pojmem v mnoha jáských teoriích. Významnou regulační funkci mají v psychoanalytické teorii Sigmunda Freuda, kde jsou vyvolány v interakci normativní instance superego s dalšími úrovněmi. Evoluční význam emocí se v určité oblasti může překrývat s významem morálky, ale nevidíme jako účelné vysvětlovat jednání jako funkci emocí. Na druhé straně je takřka nesporné, že se emoce na jednání podílejí, a to zejména ve spojení s já. Emocím také přikládáme nejen hodnotící funkci, ale také významné místo ve struktuře já. Hypotetic-

ky vymezujeme morální jednání ve vztahu k vzájemně propojeným mentálním strukturám dobro, zlo a sebepojetí. Tyto termíny nejsou v žádném případě užity v nějakém transcendentním smyslu. Chápeme je jako prožitkově významné vysoce obecné obsahy, které mají jak významnou funkci adaptační a (možná také v rámci této funkce) funkci demarkace organismu. Ve výzkumu, který jsme připojili, ukazujeme významné pojmy, které utvářejí obsah dobro a zlo u adolescentů.

Abychom mohli vyjádřit jak strukturní, tak funkční vztahy mezi jednotlivými obsahy mentální struktury, nastínilí jsme víceúrovňový proces reprezentace, v jehož rámci má klíčové místo funkce zastupování. Ukázali jsme ji jak na modelu Charlese Peirce, tak na modelu Egona Brunswika, který jsme adaptovali tak, aby-
chom zdůraznili nejednoznačnost vztahu mezi fyzikálním podnětem (například světelným paprskem) a počítkem v myslí.

Člověk se ovšem nevyrovnává pouze s prostředím, které může vnímat svými smysly. Vedle něj si vytvořil prostředí symbolické, které má na jedné straně také zástupnou funkci externí reprezentace – například jazyk, ale které vedle toho vytváří objekty reprezentace samy o sobě, často velmi komplexní a abstraktní sociální reprezentace, které jsou s přirozeným prostředím spojeny často jen tenkou a několikánásobně zprostředkovanou nití mnohočetné lidské zkušenosti. Tyto sociální obsahy, emergentní v komunikaci, se spolupodílejí na strukturování mentálních reprezentací člověka. Ve výzkumu, který jsme k tomuto tématu připojili, jsme ukázali proces jejich projevoování v komunikaci.

Významné místo má v našem přístupu sebepojetí. Teoreticky jsme ukázali jak se utváří, podobně jako jiné vysoce abstraktní pojmy v procesu reprezentace. V připojeném výzkumu jsme empiricky zjistili tři významné dimenze, které je propojují s obsahy dobra a zla. Protože předpokládáme významný vliv jak sebepojetí, tak obsahů dobro a zlo na reprezentaci morální situace a jednání jako celek, zjišťovali jsme, jak se tyto struktury uplatní ve vztahu ke zdůvodnění řešení morálního dilema a při vytváření kauzálních vztahů v rámci mentálního modelu. Ty jsme v další výzkumné studii zkoumali také v přímé souvislosti s mentálním modelem dilematické situace, když jsme zjišťovali, jak ovlivní volbu řešení.

Efektivnost jednání předpokládá takový způsob reprezentace určité situace, který odkazuje na její subjektivně významné dominanty, které v rámci sebepojetí odkazují na nejobecnější, emočně významně saturované obsahy (hodnoty) a více specifické standardy. Ty se mohou stát aktivujícím i řídicím prvkem modelu jednání. Standardy jsou jako mentální reprezentace určitého jevu dány nejen jeho kvalitami, ale také subjektivní mírou optima stavu tohoto jevu nebo výkonem jedince. Současně mají také sociálně referenční povahu. Jednotlivé standardy jsou současně spojeny s obsahy vyjadřujícími vědomí vlastní účinnosti, které ovlivňují plán jednání z hlediska pravděpodobnosti dosažení cíle a možností jeho dosažení. V připojeném výzkumu jsme ukázali souvislost mezi faktory sebepojetí ve vztahu

k obsahům dobro a zlo, atribučním charakteristikám připisovaných příčin a zprostředkovaně také vědomí vlastní účinnosti.

Na závěr jsme se pokusili o reinterpetaci Kohlbergova modelu vývoje morálního usuzování. Pokusili jsme se zachovat nezávislost tohoto modelu na obsazích, ale přitom jej vztáhnout k pojmu odpovědnost, který se v závislosti na těchto procesech může vytvářet a vyvíjet.

Tento přehled samozřejmě nemůže být úplný. Jistě jsme pro tuto chvíli pominuli významné charakteristiky kognitivních procesů, které ovlivňují variabilitu zpracování podnětové situace, (kognitivní styly), pominuli jsme celou oblast dlouhodobých emočních stavů, stejně jako otázku emoční stability. I když to může být vnímáno jako nenaplnění záměru podat vyčerpávající pojednání o problematice morálního jednání, našim cílem bylo v první řadě vytvořit společný vztahový rámec pro interpretaci našich dat a integraci našich výzkumných závěrů. Přitom jsme se snažili spíše o integraci, nežli o samoučelné novátorství.

Dominanty našeho přístupu k morálnímu jednání vidíme v následujících tezích:

- Reprezentace situace jako morální situace je subjektivní, ale je ovlivněna jak sociálně, tak povahou prezentované situace.
- Morální jednání probíhá na základě dynamického plánu který má povahu mentálního modelu, který se utváří v procesu pravděpodobnostního vztahu – reprezentace mezi jedincem a prostředím.
- Utváření tohoto plánu, stejně jako jeho přetváření je ovlivněno mentálními strukturami spojenými se strukturou sebepojetí, které pracovně označujeme jako dobro a zlo, a je regulováno emocemi.
- Psychologické objasnění povahy těchto emocí a jejich souvislost s kognitivními procesy vyžaduje více než jiné psychické jevy oporu v neurofyzilogických datech a teoriích. Je vhodné omezit se pouze na polarity emocí jako organizační indexy.